

مروری بر شکل‌گیری نخستین هنرستان صنعتی مشهد و نقش آن در تربیت نیروهای فنی شهر

صنعت مشهد مدیون این مدرسه است

سیده نعیمه زینبی ابر پایه آگهی‌های منتشرشده در مطبوعات مشهد، هنرستان صنعتی مشهد در سال ۱۳۱۵ خورشیدی از سوی «اداره کل صناعت و معادن» تأسیس می‌شود. این اتفاق در دوره‌ای رخ می‌دهد که مشهد وارد مرحله تازه‌ای از نوسازی شهری شده بود، خیابان‌ها در حال توسعه بودند. اداره‌ها گسترش می‌یافتند، کارخانه‌هایی مانند نخ‌تابی و نساجی خسروی در حال شکل‌گیری بودند و شهر بیش از گذشته به نیروی فنی و آموزش دیده نیاز داشت.

هنرستان مشهد در چنین فضایی به وجود می‌آید تا پاسخی به نیازهای شهری باشد. این هنرستان کهن سال که اکنون در میدان شریعتی با نام شهید بهشتی فعالیت می‌کند و همچنان با پیوند هنر و صنعت میزبان فن‌آموزان است، در تاریخ ۱۱ مرداد ۱۳۸۴ در فهرست آثار ملی ثبت شد.

● رد پای آلمان‌ها در آموزش فنی ایران

برای رسیدن به تاریخچه تأسیس هنرستان در مشهد، باید به سال‌های پیش از آن بازگشت. با پیروزی انقلاب مشروطه و گسترش مدارس جدید، نخستین مدرسه فنی پس از دارالفنون در سال ۱۲۸۸ خورشیدی تأسیس شد. از سوی دیگر، گسترش صنعت نفت و ساخت راه‌آهن، پای نیروهای فنی خارجی را به بخش‌هایی از ایران باز کرد. آلمان‌ها نیز در جنوب کشور، به‌ویژه در بوشهر و فارس، به ترویج آموزش‌های نوین فنی و کشاورزی پرداختند. آن‌ها با وارد کردن ماشین‌آلات، زمینه صنعتی‌شدن کشاورزی را فراهم کردند و همین حضور، گام‌های ابتدایی تأسیس هنرستان را در ایران رقم زد. بر این اساس، نخستین هنرستان فنی ایران پس از دارالفنون، با کمک آلمان‌ها در میدان مشق تهران تأسیس شد.

مذاکرات تأسیس این مدرسه پیش از انقلاب مشروطه انجام شده بود، بنابراین یک سال پس از به‌ثمر نشستن انقلاب، قرارداد تأسیس مدرسه صنعتی به مبلغ ۸ هزار تومان منعقد می‌شود که ۵ هزار تومان از این مبلغ را ایرانی‌ها و ۳ هزار تومان آن را دولت آلمان تقبل می‌کند.

در ادامه، معلمی آلمانی به نام «پطرس» از برلین به ایران آمد و کار ساختمان آن را به «آنو شولتز»، معمار آلمانی، و «میرزا عبدا…»، ماسر ایرانی، واگذار می‌کند. تجهیزات و ماشین‌آلات نیز از آلمان خریداری می‌شود تا این هنرستان دولتی پیش از آغاز جنگ جهانی اول شروع به کار کند.

البته شکست آلمان در جنگ جهانی اول این هنرستان را هم به تعطیلی می‌کشاند. ولی با پایان یافتن جنگ، دوباره ایرانی‌ها و آلمانی‌ها با هم مذاکره وتوافق می‌کنند که هنرستان دوباره شروع به کار کند. پس از این است که هنرستان برای یک دوره شش‌ساله در رشته‌های درودگری و فلزکاری شروع به پذیرش هنرجو می‌کند.

در ادامه، هرسال تعدادی از این دانش‌آموختگان به آلمان می‌رفتند تا آموزش عالی ببینند و بعدها در آموزش به ایرانی‌ها کمک کنند. سال ۱۳۰۳ خورشیدی، دومین هنرستان صنعتی کشور توسط سیدابراهیم ضیاءالدین تأسیس می‌شود، اما پیش از بیست سال طول کشید تا پای آموزش صنعت و آلمان‌ها به مشهد باز شود. البته آلمان‌ها پیش از این در شیراز و تبریز دست به تأسیس هنرستان زده بودند.

● جهانیان؛ نخستین نشانی هنرستان مشهد

در مشهد اما این اتفاق این‌طور رقم می‌خورد، شهر پیش از گذار از دهه نخست قرن، روزهای نخستین گذار از فرایندهای سنتی به کارخانه‌های صنعتی را پشت سر گذاشته و پس از اینکه کارخانه نخریسی و چراغ برق به راه می‌افتد، نیاز به متخصصان در این کارخانه‌ها مشغول به کار شوند، احساس می‌شود و چه چیزی بهتر از تأسیس هنرستان می‌تواند این نیاز را تأمین کند؟ در چنین شرایطی است که نوید تأسیس هنرستان مشهد در اخبار جراید منتشر می‌شود.

«تودور هنل» آلمانی به همراه دو ایرانی به نام‌های ناصحی و نصیری در نخستین ماه‌های سال ۱۳۱۵ خورشیدی ما مور می‌شوند که این مدرسه صنعتی را در مشهد راه بیندازند. آن‌ها فرصت زیادی تا شروع سال تحصیلی ندارند، اما دست به‌کار می‌شوند و نیمه‌های مهرماه، نخستین آگهی را برای پذیرش دانش‌آموز می‌دهند. مهرماه سال ۱۳۱۵ روزنامه بهار خبر از هنرستانی که دهه‌ک زیر نظر اداره کل صناعت و معادن خراسان در در رشته آهنگری و نجاری شروع به کار می‌کند، شرط ورود به این هنرستان داشتن گواهینامه شش‌ساله ابتدایی است. هنرجوها باید پنج سال درس بخوانند تا دانش‌آموخته شوند. خیابان جهانیان‌ها در

محل سابق رستوران گل‌بهار، نخستین میزبان فن‌آموزان مشهدی است.

۱۶ مهرماه روزنامه‌ها خبر از باز بودن دفتر هنرستان تا آخر مهرماه می‌دهند، آن هم برای ثبت نام. تدریس فلزکاری به دست ناصحی و درودگری به نصیری سپرده می‌شود و این فرصت مغتنمی برای دانش‌آموزانی است که سر کلاس درس نشسته‌اند تا یک بار دیگر دست به انتخاب بزنند، موقعیت ناشناخته و مخاطره‌آمیزی که می‌تواند هر دانش‌آموز جسوری را دودل کند تا کارگاه‌هایشان را گسترش سال آموزشی، ۴۳ نفر حاضر می‌شوند از کلاس دوم دبیرستان وارد هنرستان فنی شوند و شانس خود را در این وادی امتحان کنند.

● هنرستانی که نیمه‌کاره ماند!

هنرستان مشهد خوش‌اقبال است و خیلی زود میان مردم محبوب می‌شود و هر سال بر تعداد هنرجویان و کلاس‌ها افزوده می‌شود. البته هنرستان نه امکانات کافی دارد و نه جای مناسب تا پاسخ نیاز شهر را بدهد. تودور هنل و دیگر نیروهای هنرستان تلاش می‌کنند که در سال‌های بعد هنرستان را گسترش بدهند برای همین، محلی در دروازه سراب اجاره می‌کنند تا کارگاه‌هایشان را گسترش دهند. سال دوم و سوم نیز رشته‌های نجاری و آهنگری پذیرای دانش‌آموزان علاقه‌مند است.

در آگهی‌ها تأکید شده که تحصیلات رایگان است تا راه را برای تربیت نیروی کار ماهر در همه سطوح جامعه باز بگذارد و این آموزش‌ها فقط در خدمت قشر مرفه نباشد. آگهی روزنامه آفتاب شرق در سال ۱۳۱۷ درباره استخدام نیرو برای امور دفتری و ماشین‌نویسی نشان می‌دهد امور مدرسه صنعتی و تعداد دانش‌آموزانش آن قدر گسترده شده است که به پذیرش نیروی کادری جدید نیاز دارد.

در چنین اوضاعی زمینی در حوالی میدان تقی‌آباد از اداره دارایی وقت خریداری می‌شود و از مهرماه ۱۳۱۸ خورشیدی هم کلنگ احداث ساختمان جدید به زمین می‌خورد. مهندس هنل و نیروهایش در حال ساخت این زمین هستند که جنگ جهانی دوم آغاز می‌شود.

با شروع جنگ، متفقین اعلام می‌کنند که آلمانی‌ها، از جمله کارشناسان آن‌ها، باید از ایران خارج شوند. در واقع آلمان‌ها مجبور می‌شوند برای دومین بار در سال ۱۳۲۰ کارهایشان در شهر را رها کنند و به کشورشان بازگردند. هنرستان مشهد نیز از این ماجرا جان سالم به در نمی‌برد و در حالی که ساختمانش نیمه‌کاره است، به تعطیلی کشیده می‌شود. مهندس تودور آلمانی رؤیای ساخت هنرستان مشهد را در سال ۱۳۱۹ خورشیدی در چمدانش می‌گذارد و با خود به آلمان می‌برد. ساختمان هنرستان صنعتی مشهد متروکه و خالی از هنرجو باقی می‌ماند و تا چند سال نه بودجه‌ای هست که صرف ساختش شود و نه متخصصی که بخواهد کار را به پایان برساند.

● تازه‌تاه هنرستان در تقی‌آباد

سال ۱۳۲۰ عابدین سپهبدی، رئیس اداره پیشه و هنرستان نهم، از ثبت نام برای رشته‌های هنرستان خبر می‌دهد تا ازدوام فعالیت آموزشی هنرستان پرده بردارد. طبق این آگهی، دفتر هنرستان آن زمان در دروازه جنت قرار داشته است. البته در این سال آگهی مناقصه سه دستگاه میز کار نجاری در تاریخ ۳۰ آذرماه در روزنامه آزادی به چاپ می‌رسد که نشان از افزایش فعالیت هنرستان با وجود جنگ، اشغال و خروج نیروهای آلمانی می‌دهد.

دی‌ماه همین سال، علی‌محمودی که از شاگردان کمال‌الملک بوده، بر مسند ریاست دبیرستان می‌نشیند و با تلاش او، اوضاع هنرستان کمی سروسامان می‌یابد و در مهرماه سال ۱۳۲۱ به محل جدیدی در خیابان فردوسی (باغ مرحوم حاجی ناظر) منتقل و مکاتبات برای اتمام ساختمان هنرستان از اینجا شروع می‌شود.

۲۷ خردادماه سال ۱۳۲۱، پس از یک دوره البته هنرستان نه امکانات کافی دارد و نه جای مناسب تا پاسخ نیاز شهر را بدهد. تودور هنل و دیگر نیروهای هنرستان تلاش می‌کنند که در سال‌های بعد هنرستان را گسترش بدهند برای همین، محلی در دروازه سراب اجاره می‌کنند تا کارگاه‌هایشان را گسترش دهند. سال دوم و سوم نیز رشته‌های نجاری و آهنگری پذیرای دانش‌آموزان علاقه‌مند است. در آگهی‌ها تأکید شده که تحصیلات رایگان است تا راه را برای تربیت نیروی کار ماهر در همه سطوح جامعه باز بگذارد و این آموزش‌ها فقط در خدمت قشر مرفه نباشد. آگهی روزنامه آفتاب شرق در سال ۱۳۱۷ درباره استخدام نیرو برای امور دفتری و ماشین‌نویسی نشان می‌دهد امور مدرسه صنعتی و تعداد دانش‌آموزانش آن قدر گسترده شده است که به پذیرش نیروی کادری جدید نیاز دارد.

● آنچه بر هنرستان گذشت...

۲۳ مهرماه سال ۱۳۲۴ مناقصه‌ای در روزنامه‌ها منتشر می‌شود که خبر از نیت دست‌اندرکاران برای گسترش هنرستان می‌دهد. ۱۰ فروردین سال ۱۳۲۶ هم مسابقات قهرمانی کشور در مشهد برگزار و هنرستان محل آسایشگاه ورزشکاران می‌شود. پیگیری اخبار نشان می‌دهد که این ساختمان در این زمان به بهره‌برداری رسیده است و از سوی روزنامه آزادی چنین توصیف می‌شود، «این ساختمان بسیار مجلل است. در داخل ساختمان اصلی هشت آسایشگاه بزرگ مفروش و یک سالن پذیرایی مبله که بعضی تابلوهای نفیس استاد بزرگ کمال‌الملک و آقای محمودی زینت بخش آن است جهت استراحت و استفاده آقایان قهرمانان آماده شده است. قسمت فوقانی آسایشگاه محل مخصوصی برای بهداری است. در ساختمان دیگری مجازا ساختمان اصلی در سالن بسیار بزرگی ۱۰۰ میز به تفکیک برای هر شهرستان با پلاک مخصوص جهت صرف غذا آماده شده است.» این گزارش ساختار کلاس‌ها و کارگاه‌های

ساخته‌شده را ترسیم می‌کند. آگهی دیگری در آذرماه برای تکمیل ساختمان، از آماده بودن این ساختمان در این سال و باقی‌ماندن جزئیاتش خبر می‌دهد. چهره‌برداری، اتفاق مهم دیگری که برای هنرستان می‌افتد، جایگزینی مهندس علی‌تیموری به جای محمودی، رئیس هنرستان، در سال ۱۳۲۶ است. هنرستان مردارماه سال ۱۳۲۸ به وزارت فرهنگ تحویل داده می‌شود و همراه با آن مهندس تبریزی مدیریت آن را بر عهده می‌گیرد تا مانند دیگر مدارس شهر اداره شود. سالنامه هنرستان وضعیت این هنرستان را در آن سال چنین توصیف می‌کند: «عده کل هنرجویان هنرستان ۵۶ نفر که در بخش فلزکاری و درودگری که از ابتدای تأسیس وجود داشته مشغول بودند که زیر نظر ۱۰ دبیر و هنرآموز در ۱۲ کلاس مشغول به تحصیلند…»

● حاشیه‌هایی از یک مدرسه صنعتی

یکی از مطالب جالبی که درباره هنرستان در مطبوعات منعکس می‌شود، به آگهی فروش محصولات تولیدشده توسط شاگردان مدرسه بازمی‌گردد. برای مثال در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۲۴ روزنامه آزادی از مزایده فرآورده‌های بخش درودگری و آهنگری خبر می‌دهد. طبق این اطلاعیه، وسایلی مانند پوفه، اشکاف، گنجیه میوه، آچارگیره‌های مختلف، گونیا، چکش و غیره در فهرست فروش هستند.

یکی دیگر از ماجراهای پیرامون هنرستان، قضیه انتقال ماشین‌آلات کارخانه درودگری هنرستان فریمان با وزن تقریبی ۳۰ تن از فریمان به محل هنرستان است. شهریورماه سال ۲۶ روزنامه آفتاب شرق درباره این اتفاق می‌نویسد: «در نتیجه اقدامات مجدانه و پشتکار آقای محمودی رئیس هنرستان دولتی مشهد در ظرف سه سال اخیر بالاخره موفقیت حاصل نموده‌اند ماشین‌آلات درودگری فریمان را که پس از پیش‌آمد شهریور ۱۳۲۰ بلا استفاده ماند، بود به هنرستان مشهد منتقل نمایند و پس از تعمیرات لازمه موتور و ماشین‌ها چند روز است زیر نظر متخصصین مربوطه شروع به نصب آن‌ها گردیده است تا برای سال تحصیلی جدید مهیا شود.»

این هنرستان تا سال ۱۳۳۶ فقط دو رشته دارد. از سال ۱۳۳۷ رشته اتومکانیک، برق، صنایع ساختمانی نیز به آن اضافه می‌شود. همچنین از زمان تأسیس تا سال ۱۳۴۸ حدود ۱۰۳۲ فارغ‌التحصیل دارد که بسیاری از کرسی‌های فنی شهر را به خودشان اختصاص دادند. هنرستان صنعتی مشهد پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز به فعالیت آموزشی خود به همین منوال ادامه داد. در پی حادثه هفتم تیر ۱۳۶۰ و انفجار دفتر حزب جمهوری اسلامی که به شهادت آیت‌ا… سیدمحمد حسینی بهشتی و جمعی از همراهانش انجامید، این مرکز آموزشی هنرستان شهید بهشتی، نام گرفت. ساختمان تاریخی هنرستان نیز به‌دلیل پیشینه آموزشی، ارزش معماری و نقشی که در تربیت نیروهای فنی مشهد داشته، دهه‌۸۰ قرن ۱۴ خورشیدی در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده.

نمایی از هنرستان شهید بهشتی در دهه ۵۰ قرن ۱۴ خورشیدی

شهر

شهر

تاریخ و هویت

خراسان
نامه

مروری کوتاه بر تاریخ یکی از بناهای تاریخی کوشک (قسمت دوم)

آتشکده‌ای که بعدها مسجد شد

هادی دقیق ادر شماره پیشین از شهر تاریخی «تون» گفتیم و به حمام‌ها به‌ویژه حمام کوشک اشاره کردیم و اجزای معماری‌اش را برشمردیم. در این شماره سراغ همسایه حمام کوشک و بنای قدیمی‌تر مجموعه کوشک می‌رویم. شهر تون در سرشماری سال ۱۳۴۵ خورشیدی، ۱۰ هزار نفر جمعیت داشته است. این شهر ۱۰ هزار نفری ۲۴ مسجد داشته که از میان آن‌ها ۲ مسجد از همه مهم‌ترند و ارزش تاریخی‌شان بیش از بقیه است؛ مسجد جامع و مسجد کوشک. دکتر محمدجعفر یاحقی که زاده سردشت فردوس است (سردشت از محله‌های خوب فردوس بود که در آخرین زلزله ویران شد و امروز به جز دیوار چندین خانه تاریخی ارزشمند، چیزی از آن باقی نمانده است. سردشت بیرون باروی تاریخی فردوس است.) در کتاب «فردوس (تون)، تاریخ و جغرافیه، درباره مسجد کوشک آورده است: «آن سال‌ها که هنوز هیولای زلزله شهر آرام و بی‌آزار تون را خاک‌نشین نکرده بود [...] بر پیشانی قوس محراب [مسجد کوشک] کتیبه‌ای بود مزین به مقداری گچ‌بری گل و بوته به این عبارت: یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة... [زمر: ۵۲]. فی تاریخ اربع و خمسين و خمسائه. بنای آن روز مسجد کوشک البته نمی‌نمود که متعلق باشد به ۵۴ هجری. آیا بنای مسجد که احتمالاً به مرور زمان یا بر اثر حادثه‌ای از بین رفته، در دورانی پس از این دوباره بازسازی شده و این محراب از بنای پیشین در آن برجای مانده است؟ یا نه. اصلاً محراب متعلق به بنایی دیگر بوده که بعدها به اینجا انتقال یافته است؟ به درستی روشن نیست.» این کتاب تقریباً ۳۰ سال پیش و ۱۰ سال قبل از ثبت ملی‌شدن مسجد کوشک نوشته شده است و هنوز هم تاریخ این مسجد را به درستی نمی‌دانیم. با وجود این، مسجد کوشک تیر ۱۳۸۴ به عنوان اثری فرهنگی تاریخی و با قدمت دوره تیموری در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفته است.

● قدیمی‌ترین تاریخ تون

ورودی مسجد سمت غرب است و همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، رو به حمام و آب‌انبار کنارش است. پس از سردر ورودی، حیاط کوچک مسجد آشکار می‌شود. زیر ایوان ورودی مسجد کتیبه‌ای بوده که عدد ۹۸۳ و نام شاه‌تهماسپ روی آن نوشته شده بوده است. فضای مسجد دو بخش دارد؛ یکی بخش شبستان زمستانی در جنوب غربی مسجد و دیگری صحن کوچک مربع‌مستطیلی که راهرویی سرپوشیده پیرامونش می‌چرخد. این راهرو از طریق ایوانچه‌هایی با طاق‌های جناغی به حیاط راه دارد. فاصله بین این طاق‌ها را ستون‌هایی بزرگ پر کرده‌اند که یادآور مساجد سده‌های نخستین اسلامی در ایران است. طراحی این بخش مسجد به‌گونه‌ای است که جدا از جلوتری از تابش آفتاب، هوا را بین فضاها می‌چرخاند. بین فضای حیاط و شبستان زمستانی دیواری است که هم ورودی شبستان آنجاست و هم محراب بخش حیاط دار مسجد. سمت راست این محراب کتیبه‌ای سنگی بوده که انتهای آن تاریخ ۸۵۵ قمری حک شده بوده است. از سمت چپ این محراب هم چیزی گزارش شده که تأمل برانگیز است. کتیبه‌ای سنگی که شباهت زیادی به جای پای انسان دارد. احمد نوغانی که پیش از زلزله و ویران‌شدن مسجد آن را مستندنگاری کرده، در مقاله‌ای با عنوان «آثار تاریخی شهر فردوس» که سال ۱۳۶۶ در نشریه «مشکو»، منتشر کرد، آورده است: «در بالای این تخته‌سنگ در سمت چپ محراب، کتیبه‌ای با کاشی نصب است که قسمت اعظم آن از بین رفته فقط قسمت مختصری از این کتیبه کوچک سالم مانده است و مطالب آن چنین است: هوالعزیز/ سال هزار و سیزده از هجرت نبی/ مقری حسین حاجی‌ان مرد خوش‌نهاد/ شاه‌رضا به خواب وی آمد شبی و گفت/ سنگی که شاه نجف پار بر آن نهاد.»

شبستان زمستانی مسجد کوشک سقف ندارد. البته بخش حیاط دار و تابستانی مسجد هم مرمت شده تا به این وضع رسیده است. شبستان زمستانی مسجد کوشک امروز زیر یک سقف فلزی محافظت می‌شود تا آفتاب و باران بیش از این تخریبش نکنند. با وجود این، خشت خام ستون‌های شبستان همچنان هرچند نصفه‌نیمه هست تا یادآوری کند این مسجد روزی یکی از ستون‌های معماری تون بوده است. بر دیوار جنوبی شبستان محرابی است که تقریباً هشتاد سانتی‌متر از کف شبستان پایین‌تر است. بالای این محراب کتیبه‌ای بوده است که شرح آن به قلم محمدجعفر یاحقی در ابتدای همین ستون آمده است. این محراب که سال ۵۵۴ قمری را نمایش می‌دهد، قدیمی‌ترین اثر تاریخ‌دار شهر تون است.

● دورنمای مسجد کوشک

نوغانی در یادداشتش در نشریه «مشکو»، چند دلیل می‌آورد که مسجد کوشک از ابتدا مسجد نبوده است: «برخلاف سایر مساجد که طول سالن [=شبستان] در امتداد محراب در پشت سر امام جماعت قرار دارد، در این مسجد عرض سالن در پشت سر امام قرار دارد. این مطلب نشان می‌دهد که این ساختمان در اصل برای مسجد بنا نشده است. دلیل دیگر محراب مسجد است که جدا از کل ساختمان به‌صورت اضافه بعداً ساخته شده است و آخرین دلیل که این بنا برای مسجد ساخته نشده و احتمالاً آتشکده بوده است، آیه «یا عبادی الذین...» است. نوشتن این آیه در محراب مساجد مرسوم نیست. انتخاب این آیه که مرثه رحمت و توبه‌پذیری خداوند از بندگان خطا کار خود است، دال بر این موضوع است که احتمالاً این مکان آتشکده بوده و بعد تبدیل به مسجد شده است.» مشابه چنین اتفاقی در چندین مسجد تاریخی ایران مشاهده شده است و کاوش‌های باستان‌شناسانه بیشتری می‌طلبد. با وجود این، یاحقی هم معتقد است: «در مجموع از کیفیت بنا و کتیبه‌های متعلق به دراویش و به‌ویژه آیه پیشانی محراب چنان پیداست که این بنا اساساً نه یک مسجد، بلکه شاید یک خانقاه یا در دوره‌های دورتر شاید یک آتشکده بوده است.» جدا از این‌ها، طاق‌سازی و حتی ستون‌های قطور مسجد چنان ظریفیتی دارند که تاریخ ساخت مسجد کوشک را حسابی عقب ببرند. هرچه هست، میراث مجموعه تاریخی کوشک در حاشیه فردوس چنان در متن تاریخ تون نفوذ کرده است که شاید رسیدن به تاریخ دقیق بنای مسجد کوشک، خیلی از

معماهای تاریخی این منطقه را حل کند، تاریخی که فقط در همین بخش، شواهدی از سده‌های نخستین اسلامی تا دوره قاجار به در برمی‌گیرد.

بخش نخست
گزارش بناهای
تاریخی شهر «تون»
را در اینجا بخوانید

بخش نخست

گزارش بناهای

تاریخی شهر «تون»

را در اینجا بخوانید

منابع:
مدرسه ماندگار
تألیف ایرج
آقاملاهی
تاریخچه آموزش
و پرورش نوین
مشهد، پژوهش
ایرج آقاملاهی
اخبار خراسان
در دوره رضاشاه
از سال ۱۳۱۵
تا ۱۳۲۰گردآوری
سیدمهدی سید
قطبی
اخبار خراسان
در دوره
محمدرضاشاه،
جلد یک تا ۲۰،
نوشته سید
مهدی سید
قطبی